

CAMPESINOS

LA TIERRA ES
VUESTRA

SWD
1934

P.O.U.M

DIRIGENTS I MILITANTS DEL POUM: UN PLANTER DIVERS I PLURAL

LEADERS AND MILITANTS OF THE POUM: A DIVERSE AND PLURAL SEEDBED

Pelai Pagès i Blanch,

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

c/Montalegre, 6. 08001. Barcelona

p.pages@ub.edu

Rebut: 23/10/2010

Acceptat: 26/10/2010

Resum

L'article fa un repàs dels orígens diversos que van tenir els militants que l'any 1935 van confluïr en el POUM. A banda de Joaquim Maurín i Andreu Nin, que tingueren una trajectòria similar, a Catalunya van confluïr dues importants tradicions: la procedent del sindicalisme revolucionari encarnat per la CNT i la del nacionalisme radical. Foren nombrosos els militants que havien tingut una primera participació en l'anarcosindicalisme i també significats dirigents havien participat en l'intent d'envair Catalunya l'any 1926. A la resta de l'estat molts militants procedien del socialisme marxista i el comunisme. Finalment, hi havia els joves per als quals fou la seva primera militància i les dones militants, per primera vegada a la seva història, van aconseguir organitzar-se en un organisme propi i autònom i van publicar un diari. Tanmateix, els unien uns mateixos objectius: fer la revolució i transformar de soca-rel la societat espanyola.

Paraules claus: Guerra Civil espanyola, militància, POUM, trajectòria política, "qui és qui".

Abstract

The article makes a review of various origins were in 1935 converged in the POUM militants. Addition of Joaquim Maurín and Andreu Nin, in Catalonia converged two major traditions: which came from the revolutionary syndicalism incarnated by the CNT and that came from the radical nationalism. They were numerous militants who had a first participation in the anarcho-syndicalism and important leaders had participated in the attempt to invade Catalonia in 1926. In the rest of the State many activists came from the Marxist socialism and communism. Finally, there were young for who was your first membership and militant women for the first time in its history got organized in an own, autonomous body and published a newspaper. However, they joined same targets: make the revolution and transform the Spanish society of root.

Keywords: Spanish Civil War, Militancy, POUM, Political Career, «Who is Who».

Sumari: Joaquim Maurín i Andreu Nin, els dos dirigents indiscutibles, Dirigents amb orígens sindicalistes, Comunistes i nacionalistes: una síntesi, Els orígens socialistes/comunistes, Joves sense militància prèvia, Dones i militants.

Quan el dia 29 de setembre de 1935 naixia, de manera oficial, el Partit Obrer d'Unificació Marxista, feia ja uns mesos que els militants dels dos partits que havien entrat en la unificació treballaven junts. Des de que va reaparèixer *La Batalla*, pel mes de juny de 1935, després de la suspensió inevitable soferta pel portaveu del Bloc Obrer i Camperol arran dels fets d'Octubre de 1934, militants de l'Esquerra Comunista col·laboraven ja a l'històric setmanari, que en els seus orígens havia aplegat els militants de la CNT partidaris de la revolució russa¹. De fet, en altres ocasions, des de la segona dècada del segle com a mínim, havia estat habitual la col·laboració entre els militants que ara passaven a formar part del mateix partit. Perquè en gairebé tots els casos hi havia un denominador comú pel que fa a la estratègia i als objectius que es perseguïen: hom volia una revolució –una transformació radical de la societat– que seguís els passos de la revolució russa primigènica, o sigui aquella en què havia primat la democràcia obrera, en forma de soviets, com a fórmula de poder, durant i després de la revolució. La democràcia socialista –compresa des de l'òptica del marxisme revolucionari– havia d'ésser compatible amb la llibertat i amb la pluralitat de formes de pensament i d'organització en el camp obrer i havia de comportar l'emancipació global de la persona humana. Per aquesta raó l'emancipació nacional, en un estat plurinacional com era l'espanyol, havia d'ésser un dels objectius fonamentals del canvi revolucionari. L'emancipació

dels obrers havia de comportar també l'emancipació dels pobles i de les nacions.

Figura 1: Joaquim Maurín.

Els homes i les dones que formaven ara el POUM compartien, doncs, idees fonamentals i bàsiques tot i que el seu origen podia ésser divers. Perquè, efectivament, hi havia militants i dirigents que s'havien format en la lluita obrera en el si de l'anarcosindicalisme i de la CNT –a Catalunya la gran cantera de la militància obrera de tots els colors–, d'altres havien format part del primer partit comunista espanyol, tot just constituït l'any 1919, procedents del socialisme marxista, i d'altres, finalment, havien militat en el si del nacionalisme català radical.

Joaquim Maurín i Andreu Nin, els dos dirigents indiscutibles

Indubtablement, entre el conjunt d'homes i dones del POUM, destacaven, d'entrada, els seus dos dirigents més emblemàtics:

¹ *La Batalla* va reaparèixer el 28 de juny de 1935 i en aquest número col·laborava ja Juan Andrade, un dels històrics dirigents de la Esquerra Comunista de Madrid. El primer número del setmanari havia sortit publicat en la ja llunyana data del 21 de desembre de 1922.

Joaquim Maurín i Andreu Nin. Ambdós amb alguna diferència tenien una procedència similar, compartien la professió de mestre, que, a més, havien exercit, i havien mantingut una relació d'amistat des de feia molt de temps. Són molt conegudes les biografies d'ambdós perquè m'hi entretingui massa, però sí que voldria destacar alguns aspectes². D'entrada ambdós havien començat a militar en les files del republicanisme d'esquerra. És veritat que Maurín, a Lleida, on havia anat a estudiar des de la seva Bonansa local, havia militat al republicanisme radical de la ciutat, i Nin, ja des del Vendrell, militava al republicanisme catalanista. Des de molt joves –Nin amb quinze anys– ambdós havien començat a publicar articles en la premsa militant, conscients del paper que, com a defensora i difusora d'idees emancipadores, estava jugant la premsa des de feia anys, com a mínim des de l'aprovació l'any 1883 de la Llei de Premsa, que va permetre una certa llibertat d'expressió en el conjunt del territori espanyol –al menys en els períodes de tolerància-. I la professió de mestre no era tampoc casual: no foren pocs els polítics d'esquerres que a la Catalunya de començaments del segle XX pensaven en el magisteri com en un instrument d'alliberament social i personal. Maurín i Nin indubtablement compartien aquesta mateixa percepció en relació a la professió de mestre que de ben joves havien escollit: la ciència i la cultura feien més lliures els homes. Però en els dos casos el retrobament bàsic es va produir el desembre de l'any 1919, en el marc

del Congrés que la CNT estava celebrant a Madrid, en el Teatre de la Comèdia.

Figura 2: Andreu Nin.

És conegut que la situació d'ambdós en el marc del Congrés era molt diferent: Nin hi va assistir en representació del Sindicat de Professions Liberals de Barcelona i va tenir un paper important en el decurs de les discussions i deliberacions que es van prendre al Congrés. Maurín hi va assistir com a simple espectador –atès que en aquells moments estava complint el servei militar a la capital de l'estat-. Però la coneixença que hi van fer va ser fonamental per al futur: efectivament, l'amistat que hi van quallar –juntament amb la coincidència d'idees i projectes que van mantenir- va perdurar tota la vida.

² Entre altres, sobre Andreu Nin vegeu: Alba, 1998; Bonamusa, 1977; i Pagès, 2009. Sobre Joaquim Maurín, s'han publicat: Bonsom, 1995; Riottot, 1997; i Rourera, 1992.

Sobretot perquè el Congrés esmentat va haver de resoldre un aspecte que en aquests moments era fonamental per a la història del moviment obrer europeu: feia escassament dos anys havia triomfat la revolució bolxevic a Rússia i els revolucionaris russos –que en aquells moments estaven enfrontant una dura guerra civil en contra dels exèrcits blancs i un no menys dur boicot per part dels països aliats que havien acabat de guanyar la guerra- confiaven en estendre la revolució al conjunt d'Europa com a única possibilitat de supervivència. I perquè estaven convençuts –com ja havia deixat ben clar Marx- de que el socialisme havia d'ésser un règim inevitablement universal si volia subsistir. Feia pocs mesos que els bolxevics –amb l'objectiu d'escampar la revolució per Europa- havien creat una nova Internacional que havia d'ésser –així hi confiaven- el centre difusor i director de la futura revolució mundial. I per aquesta raó cercaven suports i adhesions en el conjunt d'Europa.

Nin –que s'havia definit en el transcurs del Congrés com un “fanàtic de la revolució”- es va manifestar des d'aquest moment com un dels partidaris del procés revolucionari rus més enllà de les ideologies... pel què representava de realitat pràctica. I aquesta posició la va defensar, en primera instància en el si de la CNT i, més tard al llarg de la seva trajectòria política. Maurín no va tardar en seguir els seus passos. A partir de 1920 va començar a militar a la CNT de Lleida, on fou nomenat de seguida Secretari de la Federació Provincial de Sindicats, i va dirigir ben aviat el periòdic *Lucha Social*, que esdevingué el portaveu de tots aquells militants de la CNT que creien en el potencial emancipador de la revolució russa

i consideraven que l'havien de defensar contra tots els seus detractors.

A partir de 1919, doncs, Nin i Maurín van iniciar una travessa comuna, en uns anys que a l'estat espanyol i sobretot a Catalunya i a Barcelona eren molt convulsos: els anys del “pistolisme”, “quan mataven pels carrers”³, van condicionar en bona mesura una militància sindical que va menar ambdós a càrrecs d'alta responsabilitat en el si de la CNT i a fer front a la qüestió plantejada per la revolució russa. Ambdós van viatjar a Moscou per assistir al congrés constituent de la Internacional Sindical Roja que se celebrà a la capital soviètica el juliol de 1921 i ambdós, progressivament, es van anar decantant cap a les posicions del marxisme revolucionari inherents a la revolució soviètica.

És cert que Nin féu el procés de manera més ràpida, a partir del moment en què ja no va poder retornar a l'estat espanyol i va romandre a Moscou, on ben aviat fou nomenat Secretari adjunt de la Internacional Sindical Roja. Maurín, en canvi, l'any 1922 encara defensava en el fulletó que publicà el mateix any, “El sindicalismo a la luz de la revolución rusa”, el protagonisme dels sindicats tant durant com després de la revolució, tot defensant la revolució russa que començava a ser vilipendiada pels anarquistes. Maurín, -que a diferència de Nin va poder retornar a Espanya i va patir tot el procés polític inherent a la proclamació de la Dictadura de Primo de Rivera, fins que a finals de 1927 va

³ *Quan mataven pels carrers* fou el títol de la novel·la que publicà Joan Oller i Rabassa l'any 1930 a les Edicions Proa i li valgué el premi Fastenrath l'any 1931.

poder exiliar-se a París, després de sortir de la presó-, va seguir un procés més pautat. D'entrada perquè confiava en atreure cap a les seves posicions a amplis sectors de la classe obrera que estaven influenciats per l'anarquisme. I era conscient de l'arrelament que tant els sindicats com l'anarquisme tenien entre la classe obrera espanyola. Per aquesta raó, no s'adherí de manera immediata al Partit Comunista, que s'havia creat ja l'any 1920, sinó que el desembre de 1922 propicià la creació d'uns Comitès Sindicalistes Revolucionaris, que havien d'actuar en si de la CNT. De fet, Maurín no començà a militar en el Partit Comunista fins a la tardor de 1924, ja iniciada la Dictadura de Primo de Rivera.

A desgrat de la distància –Maurín a Barcelona i Nin a Moscou- la relació entre ambdós dirigents fou intensa durant els anys de la Dictadura. El juliol de 1924 es van retrobar de vell nou a Moscou, quan Maurín va formar part d'una delegació sindicalista que va participar en el tercer congrés de la Internacional Sindical Roja. I com a mínim entre 1928 i 1930 –durant l'exili a París de Maurín- van mantenir una correspondència freqüent on plantejaven tant qüestions de tipus personal i laboral –aleshores Maurín dirigia les Edicions Europa-Amèrica i Nin, que ja vivia una situació de marginació a Moscou, li'n feia traduccions del rus-, com polítiques, bàsicament centrades en la situació que a les darreries de la Dictadura s'estava vivint a l'estat espanyol (Pagès, 1982a; 1982b).

Foren anys difícils. Per Maurín perquè va romandre a la presó des del gener de 1925 fins a les darreries de 1927 i després

va patir exili a París. Per Nin perquè quan a la Unió Soviètica van sorgir els conflictes que van enfrontar Stalin amb Trotski, Nin va prendre partit per aquest darrer i això li valgué que sobretot des de 1926 comencés a patir un ostracisme progressiu que l'acabà menant a una total marginació política. Les dissidències dins de la Unió Soviètica també es van reflectir dins del Partit Comunista d'Espanya, on havia assumit la direcció un tipus de militant –José Bullejos i Manuel Adame, entre altres- que ben aviat serien acusats d'aventurers i poc realistes. Dins de la seva militància comunista i com a màxim dirigent de la Federació Comunista Catalano-Balear –la organització hereva d'aquells Comitès Sindicalistes Revolucionaris creats el 1922- Maurín portà a terme una dura batalla contra la direcció del PCE i finalment acabà trencant tota relació tant amb el Partit com amb la Internacional Comunista. Maurín havia retornat a Barcelona el juny de 1930 i el març de 1931, en vigílies de la proclamació de la Segona República, va crear el Bloc Obrer i Camperol que durant els anys republicans fou el partit obrer més important de Catalunya⁴.

No fou per casualitat que quan Nin va poder abandonar Moscou i va retornar a Barcelona, on arribava a finals de setembre de 1930, es posés a treballar intensament amb Maurín per intentar refer –davant els canvis que s'albiraven a l'estat espanyol- el malmès moviment comunista. La feina que plegats van desenvolupar fou intensa, però Nin ben aviat va veure condicionat el seu treball pels lligams que l'unien amb Trotski. Des del seu exili a Prinkipo el dirigent soviètic

⁴ Sobre el Bloc Obrer i Camperol existeixen: Bonamusa, 1974 i, sobretot, Durgan, 1996. .

estava intentant reconstruir el moviment comunista a nivell internacional, tot intentant vertebrar els seus partidaris que havien sorgits arreu d'Europa i a d'altres indrets del món. Justament, els seus partidaris a l'estat espanyol –que ja havien constituït una petita organització embrionària a l'exili belga (Pagès, 1977) - pressionaren Trotski perquè el dirigent rus pressionés a Nin a fi de que aquest finalment trenqués les seves relacions amb Maurín i entrés a formar part de l'Oposició Comunista espanyola tot enfortint una organització fonamentalment trotskista.

Aquestes pressions –juntament amb discrepàncies que sorgiren en la concepció orgànica i ideològica que Nin tenia en relació a Maurín i la diversa concepció que ambdós tenien sobre la crisi que estava vivint el moviment comunista internacional- van acabar provocant la ruptura entre Nin i Maurín. Durant uns anys, mentre Nin dirigia una petita organització, l'Esquerra Comunista d'Espanya, i Maurín era el màxim dirigent del Bloc Obrer i Camperol, les discrepàncies mútues foren profundes i aparentment la ruptura de relacions entre ambdós amics semblava definitiva. Però a partir de desembre de 1933 –quan es constituí a Barcelona la primera Aliança Obrera- es reprengueren les relacions i la col·laboració entre els dos polítics. I quan després d'Octubre de 1934 es plantejà la necessitat de la unificació de les diverses organitzacions que a l'estat espanyol es reivindicaven del marxisme, Maurín i Nin van tenir consciència d'aquesta necessitat i de la urgència de la unificació i, a desgrat dels abandonaments que es varen produir en el marc del procés, no van parar fins

aconseguir la creació del nou Partit unificat⁵. Val a dir que el 1935 tant Maurín com Nin eren dirigents obrers reconeguts, tant en l'àmbit polític i militant –començaven a portar un grapat d'anys de militància a les seves esqueses- com també en el terreny ideològic i teòric. De fet eren dels pocs teòrics que, més enllà de les seves aportacions periodístiques com a propagandistes i àdhuc en publicacions més teòriques –com era el cas de Comunismo o La Nueva Era- havien teoritzat sobre la situació política i històrica que s'estava vivint. En el cas de Maurín l'any 1930 havia publicat el llibre *Los hombres de la Dictadura. Sánchez Guerra, Cambó, Iglesias, Largo Caballero, Lerroux, Melquiades Álvarez* (Maurín, 1930), sobre les responsabilitats en la instauració de la Dictadura de Primo de Rivera. Poc temps després, el 1932, va publicar *La revolución española. De la monarquía absoluta a la revolución socialista* (Maurín, 1932), on estudiava el moment polític que estava vivint la Segona República els primers temps de la seva existència i plantejava les possibilitats d'una revolució social. L'experiència de la revolució d'Octubre de 1934 la va recollir el mateix any 1935 a *Hacia la segunda revolución. El fracaso de la República i la insurrección de octubre* (Maurín, 1935), on plantejava el fracàs de la burgesia republicana en encapçalar la revolució democràtica i deixava oberta l'única possibilitat de què fos la classe obrera la que assumís les tasques de la revolució democràtica que, sense solució de continuïtat, havia d'abocar cap a la revolució socialista.

5 He estudiat al procés d'unificació a Pagès, 1977: 259-288.

Paral·lelament, Nin també havia desenvolupat una activitat teòrica important durant els anys de la república. Ja l'any 1930 s'havia donat a conèixer amb el llibre *Les dictadures dels nostres dies* (Nin, 1930), una rèplica brillant al llibre de Francesc Cambó *Les dictadures*, on diferenciava –contràriament al que feia el dirigent de la Lliga Regionalista– les dictadura feixista, vigent ja a Itàlia, i la del proletariat a Rússia. L'any 1932 havia publicat *Las Organizaciones Obreras Internacionales*, un repàs històric sobre les diverses internacionals sindicals obreres, on recollia també la seva experiència militant en aquest terreny. A banda de diversos fulletons com *La huelga general de enero y sus enseñanzas* (1933) o *Reacción y Revolución en España* (1934) (Nin, 1932; 1933; 1934) on exposava les seves anàlisis sobre l'evolució que estava experimentant la Segona República, l'any 1935 va acabar publicant *Els moviments d'emancipació nacional* (Nin, 1935), el seu llibre més emblemàtic.

Figura 3: Bonet, Gorkin i Rovira amb milicians del POUM.

Aquestes virtuts teòriques, lluny de fer-los incompatibles, els convertien en complementaris. I en el moment de la unificació, no es va plantejar cap problema sobre els càrrecs i les obligacions que haurien de recaure en un i en l'altre: Maurín

fou designat el secretari general del partit, mentre Nin havia de dirigir el seu òrgan teòric i s'havia d'ocupar dels afers sindicals del nou partit. De fet, els mesos en què va funcionar el partit –des de setembre de 1935– fins a l'esclat de la guerra civil, el juliol de 1936, cadascú va assumir les seves tasques orgàniques, conscients del procés que s'estava vivint durant la República. I quan Maurín fou escollit diputat a Corts a les eleccions del Front Popular de febrer del 1936, Nin va prosseguir amb les seves funcions, en un moment en què el POUM estava experimentant una important expansió tant a Catalunya com en el conjunt de l'estat.

L'esclat de la guerra va acabar oferint a ambdós dirigents un destí divers: la detenció de Maurín per un policia franquista, quan intentava passar a la zona republicana des de Galícia, on l'havia atrapat la insurrecció militar, el va retenir a la presó durant tota la guerra, i no va poder viure el procés revolucionari que es desfermar a Catalunya i a d'altres indrets de la República. I el POUM es va veure privat d'un dels seus actius més importants. Nin, per contra, va viure intensament el procés revolucionari, on va desenvolupar importants responsabilitats, tant en el partit –va haver d'assumir el càrrec de secretari polític– com en la vida política catalana. I va acabar essent víctima de la repressió indiscriminada a què fou sotmès el POUM pels dissenys d'Stalin, amb no poques responsabilitats catalanes i espanyoles. L'assassinat de Nin no va permetre que aquest sobrevisqués a la guerra i a la derrota republicana. Maurín, en canvi, sí que ho va fer. Però quan va sortir de les presons franquistes el 1946 no va poder

suportar el drama a què la pròpia història l'havia menat: després d'haver lluitat tota la seva vida per la revolució, quan aquesta es va produir no va poder intervenir-hi. Quan va sortir de la presó, després de 10 anys de privació de llibertat, es va trobar amb un partit que havia estat represaliat per la República durant la guerra, que sobrevivia amb moltes dificultats a l'interior del país –en plena clandestinitat– i a l'exili, i que el seu millor amic havia estat assassinat durant la guerra. Un autèntic drama que no va poder suportar i es va acabar desvinculant de tota activitat política.

Dirigents amb orígens sindicalistes

Maurín i Nin no eren, ni de bon tros, els únics dirigents del POUM que havien militat a la CNT en els anys més durs del pistolisme. Entre els membres que formaven part del primer Comitè Executiu que va tenir el POUM, cal destacar, en primer lloc, en Pere Bonet (Lleida, 1901-París, 1980), un militant històric que va portar a terme un recorregut molt similar al que havia desenvolupat Maurín. Ja militava a la CNT quan va esclatar la vaga general revolucionària de l'agost de 1917. Arran de la seva participació en el moviment –com a membre de la Junta d'Obrers Tipògrafs i Impressors– fou detingut. I a partir de 1919 va seguir una trajectòria freqüent amb Maurín. Va estar al seu costat quan des de Lleida estant van publicar *Lucha Social*, i a partir de 1922 va passar a residir a Barcelona per fer-se càrrec de la composició de *La Batalla*, mentre l'administració del periòdic corria a càrrec d'un altre home, fidel a Maurín, en Josep Mª Foix, que va acabar assassinat pels homes del Sindicat Lliure, poc temps després, l'abril de 1923.

Bonet –sempre al costat de Maurín– començà a militar a la Federació Comunista Catalano-Balear a les darreries de 1924 i va acabar exiliant-se a París el 1928. Allà va col·laborar amb Maurín en les publicacions Europa-Amèrica. Militant del Bloc, membre dels seus comitès executiu i central, va acabar sent expulsat de la CNT l'abril de 1932 i després d'aquesta data dirigí la Federació de Sindicats Expulsats de la CNT. Sindicalista fins a la medul·la, col·laborà amb Nin a les tasques sindicals quan es va constituir el POUM el setembre de 1935, i l'octubre de 1936, ja iniciada la guerra, representà el Partit dins l'Ajuntament de Barcelona. No es va poder escapar, però, de la repressió que després dels fets de maig es desfermà contra el POUM. Detingut, fou jutjat pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció, l'octubre de 1938, i condemnat a quinze anys de reclusió⁹.

El també lleidatà i ebanista Miquel Tufet (Lleida, 1910-1967) fou un altre militant, primer del BOC i després del POUM, que va desenvolupar un important paper en el sindicalisme, en aquest cas sense moure's de la seva ciutat. Representà al Sindicat de la Fusta al Ple Regional de la CNT de Catalunya que se celebrà el desembre de 1931, i fou membre de la Federació Local de Sindicats de Lleida i, després de la Unió Local de Sindicats. Després de participar en el front, durant la guerra, no s'exilià i a la postguerra –després d'un període de detenció i presó– fou un dels protagonistes de la reorganització del POUM a les comarques lleidatanes, editant, sis números de *L'Espurna* i el *Butlletí Interior d'Informació del POUM de Lleida* i la seva comarca.

Però, segurament, el militant del POUM que tingué una militància sindicalista més antiga fou Daniel Rebull i Cabré –“David Rey” (Tissiva, 1889-Barcelona, 1958)-, que començà a militar dins del moviment obrer l'any 1904 i va iniciar la seva militància a la CNT el mateix any de la seva fundació, el 1910. Mecànic de professió, tingué una destacada participació en el Sindicat de la Metal·lúrgia de la CNT, que va contribuir a crear. Com no podia ésser altrament, durant els anys anteriors a la instauració de la Dictadura de Primo de Rivera va desenvolupar una activitat frenètica. Durant la vaga de la Canadenca de 1919 fou el director i l'administrador de la Solidaridad Obrera, l'òrgan de la CNT, participà al Congrés del Teatre de la Comèdia de Madrid, de finals d'any, i fou detingut en diverses ocasions. I a partir de 1919 fou dels militants de la CNT que seguí els passos de Maurín en defensa de la revolució russa. Militant del BOC durant els anys republicans, encara participà en el Congrés extraordinari de la CNT, que se celebrà a Madrid el juny de 1931. Ja constituït el POUM, i als inicis de la guerra civil, va desenvolupar una missió especialment important: formà part de la comissió esportiva del POUM que l'octubre de 1936 va viatjar a Mèxic on, entre altres funcions –a més de comprar armes, recaptar diners i portar a terme una gira de propaganda a favor de la República- es va entrevistar amb el president mexicà Lázaro Cárdenas, a fi de sol·licitar asil polític per a Trotski en el país asteca. I el gener de 1937, quan aquest arribà a la capital mexicana, encara es va entrevistar amb el revolucionari rus.

No es va poder escapar de la repressió que patí el POUM a partir de juny de 1937 i en el

cas de David Rey es va produir la paradoxa de que essent absolut en el judici que tingué lloc l'octubre de 1938, no fou alliberat. Poc abans de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, s'escapolí de la presó. Però no abandonà Barcelona, perquè no va voler deixar la seva companya malalta. jutjat en consell de guerra, fou condemnat a mort i indultat. I no va sortir de la presó fins a 1946, moment en què va contribuir a la reorganització del POUM a la clandestinitat, tot constant-li presó en diverses ocasions.

El sindicalista-cenetista per excel·lència del POUM fou, però, segurament, Adolfo Bueso i Garcia (Valladolid, 1889-Barcelona, 1979), un home que en molts aspectes té una trajectòria paral·lela a la de Bonet, però que, a diferència d'aquest, es volcà molt més en l'activitat sindical. Tipògraf de professió, Bueso també fou dels sindicalistes que seguí Maurín a partir de 1919 sense desvincular-se mai de l'acció sindical. També patí presó en els anys anteriors i durant la Dictadura de Primo de Rivera, i a partir de 1930 va tenir un protagonisme evident en la reorganització sindical, sempre en el camp de les Arts Gràfiques. Va participar en el Congrés extraordinari de la CNT el juny de 1931 a Madrid, als inicis de la República, i, sempre a partir del seu ofici de tipògraf, es destacà en les lluites que durant aquesta etapa els sindicalistes del BOC van haver d'enfrontar dins de la CNT perquè la direcció del sindicat no recaigués en el sector més anarquista. Militant del BOC, finalment va impulsar la formació del Sindicat d'Arts Gràfiques i Similars, del qual fou secretari, i que, ja després de la fundació del POUM, s'integrà a la Federació Obrera d'Unitat Sindical (FOUS), que animaven els militants del POUM. Ja durant la guerra, només

s'apartà de l'activitat sindical quan Nin el nomenà fiscal del tercer Tribunal Popular de Barcelona⁶.

Maurín, Nin, Bonet, Tufet, Rebull, Bueso... són només uns pocs noms dels dirigents del POUM que havien passat per la CNT, una militància que fou intensa, sobretot entre sectors del POUM de Catalunya, on sens cap mena de dubte durant molts anys la CNT fou el sindicat per excel·lència dels obrers catalans. Segurament per aquesta raó, la empremta llibertària i antiautoritària inherent a la CNT va acabar influenciant el POUM i li va acabar atorgant un caràcter heterodox –a desgrat del seu ideari marxista revolucionari, que no va abandonar mai– que el van acabar convertint en el partit comunista antiestalinista amb més relleu i rellevància en el conjunt d'Europa. Només cal recordar que, a diferència del que s'esdevingué a la resta de l'estat espanyol, l'origen del comunisme a Catalunya sorgí de les files confederals i globalment els militants que van formar part de la Federació Comunista Catalano-Balear van acabar integrant-se en el Bloc Obrer i Camperol en vigílies de la Segona República.

Comunistes i nacionalistes: una síntesi

Un altre sector important que trobem en la militància del POUM, ja a partir de setembre de 1935, és aquell que, tot procedint del catalanisme radical –o, al menys, del sector socialment més radical– va acabar abocant al BOC, primer, i després al POUM. Fou el grup que contemplà la necessitat de fer confluïr en una sola alternativa política i orgànica

l'alliberament nacional amb l'alliberament social, conscient que només la classe obrera podia fer confluïr els dos objectius en un mateix combat estratègic. La revolució a què aspiraven només podia ser una revolució obrera i només els obrers tenien la capacitat per fer avançar la revolució nacional. Contemplaven les idees leninistes sobre el dret a l'autodeterminació –que no exclouia la separació– com les úniques amb capacitat de resoldre de manera definitiva les reivindicacions nacionals i el model soviètic –d'una "Unió" de Repúbliques Socialistes, voluntària, i en la que totes les nacions es trobessin en el mateix pla d'igualtat– ben aviat es va traslladar a l'estat espanyol tot donant lloc a la reivindicació d'una "Unió de Repúbliques Socialistes d'Ibèria".

Foren nombrosos els dirigents i militants del POUM que tenien una procedència similar. Però en el primer comitè executiu del POUM van distingir-se sobretot Josep Rovira i Jordi Arquer. Josep Rovira i Canals (Rubí, 1902-Boulogne-sur-Seine, 1968) fou, sens dubte, el catalanista i home d'acció per excel·lència a les files del POUM, que envejaria més d'un activista radical. Amb vint anys complets s'exilià a França per evitar fer el servei militar que l'hagués embarcat a l'aventura de la guerra del Marroc. Amb vinculacions als sectors més radicals del catalanisme, a França es va posar en contacte amb Francesc Macià i des de 1924 va formar part del nucli separatista que amb el futur president de la Generalitat va estar preparant la invasió de Catalunya que s'havia de produir el 1926 per Prats de Molló. Rovira era, nogensmenys que el responsable de l'estructura militar de l'Estat Català i havia de dirigir una de les seves columnes militars. El

⁶ Bueso va deixar escrites les seves memòries a Bueso, 1976.

fracàs de l'intent el va menar a exiliar-se a Bèlgica i posteriorment passà a Amèrica, on residí a Mèxic i a Guatemala. I no va retornar a Catalunya fins després de la instauració de la Segona República. Membre del sector d'Estat Català més vinculat al socialisme, va acabar trencant amb el separatisme a les darreries de 1932 i a començaments de 1933 va iniciar la seva militància en el Bloc Obrer i Camperol.

La seva experiència militar a Prats de Molló marcà la seva militància posterior. Dins del BOC fou membre del seu comitè executiu i responsable també del Comitè militar que s'hi constituí, i durant els esdeveniments d'octubre de 1934 assumí les tasques com a cap militar de l'Aliança Obrera. Al si del partit organitzà també els anomenats "gabocs", els grups d'acció del BOC formats bàsicament per la joventut. Les seves funcions en l'aspecte militar s'incrementaren considerablement amb l'esclat de la guerra, ja com a militant del POUM, perquè durant la jornada de lluita del 19 de juliol pels carrers de Barcelona, fou l'organitzador dels militants que van sortir a combatre les tropes revoltades. Pocs dies després, alhora que organitzava les primeres milícies del Partit per anar a combatre els militars insurrectes, representà al POUM al Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya, fins que assumí la direcció de les diverses forces de voluntaris del partit que lluitaven al front d'Aragó tot unificant-les en una sola divisió anomenada en un primer moment "Divisió Lenin" i posteriorment 29 Divisió. Membre del Consell de Guerra del front d'Aragó, no va abandonar el front fins que després dels fets de maig de 1937, la 29 Divisió fou dissolta i Josep Rovira fou detingut,

processat i jutjat amb els diversos membres de la direcció del POUM. Però, a l'exili, i durant la Segona Guerra mundial, Rovira encara protagonitzà una important activitat, participant en la resistència francesa contra l'ocupació nazi i posant en funcionament l'anomenat "grup Martin", un grup d'evasió que s'ocupava del trasllat cap al territori de Catalunya de soldats i tropes aliades que queien en sòl francès.

És veritat que poc temps després es desvinculà del POUM per crear el Moviment Socialista de Catalunya, més moderat políticament, però, indubtablement, seria difícil trobar una militància política amb una acció tan intensa com la que Rovira va desenvolupar durant bona part de la seva vida, des de meitats dels anys 20 fins a meitats dels anys 40⁷.

Jordi Arquer i Saltor (Barcelona, 1906-Perpinyà 1981), tenia una trajectòria diferent, però en els primers anys de la seva militància, a començaments dels anys 20, va estar relacionat a nombroses organitzacions del nacionalisme radical. El seu ofici, empleat de comerç, el va vincular d'antuvi a una organització emblemàtica com era el Centre de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), que, a banda dels seus objectius sindicals, sempre va tenir una vessant nacionalista. Al mateix temps va tenir vinculacions amb els homes de la Unió de Rabassaires –fins i tot va col·laborar amb el seu òrgan de premsa-, amb la Unió Socialista de Catalunya dels primers anys –aquella opció del socialisme català que es

⁷ Bona part de la seva biografia va ser recollida per Coll i Panés, 1978.

definia com a catalanista, en contrast amb la Federació Catalana del PSOE- i amb sectors de l'Estat Català. Finalment, però, es va inscriure en el sector més revolucionari que participava en múltiples activitats culturals dins de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona, i que estava evolucionant cap al marxisme revolucionari. En contacte amb un grup d'obres d'avantguarda de Lleida, l'any 1928 va acabar creant el Partit Comunista Català que el març de 1931 va participar en la fundació del BOC.

Figura 4: Jordi Arquer.

Al si del nou partit –membre que fou dels seus comitès executiu i central-, i ja durant els anys de la República, Arquer es va destacar per les seves tasques sindicals, com a dirigent que fou del Sindicat Mercantil, i per les contribucions en el terreny nacional. Fou el redactor de les tesis sobre les nacionalitats a diferents congressos del BOC i al mateix temps va portar a terme una important tasca publicista: ja l'any 1930 va traduir, anotar i introduir *El comunisme i la qüestió nacional i colonial*, que recollia

textos de Lenin, Stalin i Bukharin, i va escriure *Les interpretacions del marxisme* (Lenin, Stalin i Buskharin, 1930; Arquer, 1937). Un any més tard publicava el fulletó *De Pi i Margall al comunisme*, on situava el dirigent republicà català com un antecedent de les idees comunistes, i el 1932 publicava *Los comunistas ante el problema de las nacionalidades ibéricas* (Arquer, 1934). Encara el 1934 va publicar el fulletó *L'evolució del problema agrari a Rússia. Des de la servitud feudal al comunisme*. Arquer era, doncs, un dels pocs militants amb capacitat per generar pensament polític.

Com ja he esmentat, després de la fundació del POUM passà a formar part del comitè executiu del Partit, i en esclatar la guerra, va dirigir la primera columna de milicians del POUM que va anar a combatre al front d'Aragó. Detingut després dels fets de maig de 1937, i alliberat poc temps després, va formar part del comitè executiu clandestí del POUM que van constituir els militants que havien pogut escapar de la repressió, però fou empresonat de nou i acabà essent jutjat l'octubre de 1938 i condemnat a onze anys de presó.

Com he assenyalat, Arquer va fundar el Partit Comunista Català amb obrers lleidatans, entre els quals van destacar, especialment, Joan Farré i Gassó, Josep Rodes i Josep Coll. El ferroviari Joan Farré (Sidamon, 1892-Moltalban, França, 1944) va tenir una militància intensa tant en el terreny polític com en el sindical. El trobem, d'entrada, participant en l'intent de Prats de Molló de 1926, pel qual patí presó, i dos anys més tard impulsant la creació del PCC. I en els darrers anys de la Dictadura de Primo de Rivera

creava un sindicat independent, la Unió de Ferroviaris, mentre el 1930 formava part del Comitè Revolucionari de Lleida. Fundador del Bloc Obrer i Camperol, fou un dels seus dirigents més destacats de les terres de Lleida. Participà en els esdeveniments d'octubre de 1934, pels quals patí presó, i en constituir-se el POUM, formà part del seu comitè central. Membre del comitè revolucionari de Lleida, en esclatar la guerra civil, i destacat publicista en les revistes que publicava el POUM lleidatà, fou detingut després dels fets de maig de 1937 i passà tota la guerra a la presó. Exiliat a França el 1939, va formar part de la resistència contra l'ocupació nazi, fins que fou detingut el 1941. Passà per diversos presidis fins a l'alliberament del Midi francès el 1944. Morí assassinat per un escamot comunista, que el va reconèixer com a dirigent del POUM, quan des de Mauzac es dirigia cap a Montalban. Malauradament, no fou l'únic assassinat en aquestes circumstàncies i durant aquest període.

Josep Rodes Bley (Lleida, 1895-París, 1968), per la seva banda, era un comerciant sabater que des del republicanisme nacionalista es va sentir ben aviat atret per la revolució russa d'octubre de 1917 i el 1928 fou un dels fundadors del Partit Comunista Català, com uns anys més tard també esdevingué fundador del Bloc Obrer i Camperol. Fou un dels més destacats dirigents del BOC a les terres de Lleida i en constituir-se el POUM, el setembre de 1935, formà part del seu comitè central. Rodes jugà un paper molt destacat durant la guerra civil, quan es convertí en president del Consell Obrer Revolucionari de Lleida, l'organisme del poder revolucionari que es va constituir a la ciutat, durant

Figura 5: Propaganda del POUM.

deu mesos. Durant la repressió contra el POUM marxà cap a Barcelona, on formà part del comitè executiu del partit, fins que fou detingut l'abril de 1938 i va romandre a la presó fins a la fi de la guerra. Detingut a França el 1941 per la policia del govern col·laboracionista francès –fou condemnat a 15 anys de treballs forçats- va acabar reclòs als camps de concentració nazis de Dachau i Allach. I en acabar la guerra prosseguí dins del POUM en les tasques de reorganització del partit.

El darrer membre destacat del POUM, amb orígens lleidatans i nacionalistes, fou Josep Coll i Torrelles (Lleida, 1907-París, 1991). Era paleta de professió, com Rovira, si bé combinà la seva tasca política amb la sindical. Fundador del Partit Comunista Català el 1928, el juny de 1930 fou un dels

fundadors del Sindicat de la Construcció de la CNT i uns mesos després del Bloc Obrer i Camperol, passant a formar part dels seus comitès executiu i central. Participà a la reunió en la que es va formalitzar la constitució del POUM i de seguida va tenir un destacat paper dins del partit. En esclatar la guerra fou membre de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya. Detingut arran de la repressió contra el POUM, aconseguí escapar-se i després de viure un temps en la clandestinitat passà a França, on des de finals de 1938 va organitzar l'acollida dels militants del POUM, en la perspectiva de la fi de la guerra. Fou detingut durant el febrer de 1941 i reclòs al camp de concentració de Dunkerque fins al desembarcament aliat. Amic de Josep Rovira, va participar amb ell en les tasques de reorganització del POUM a l'exili i després en la constitució del Moviment Socialista de Catalunya⁸.

Un corrent important en la formació del POUM se situava, doncs, en l'esfera del nacionalisme català, del seu corrent més radical que va manifestar una gran sensibilitat social fins al punt, com dèiem, de combinar en un sol projecte polític les dues vessants, tot i que en el decurs de la història sovint el caràcter nacionalista es va sobreposar al social.

Els orígens socialistes/comunistes

Si bé a Catalunya la majoria de militants i dirigents del POUM tenien orígens sindicalistes i/o nacionalistes, sense que trobem militants que procedeixin del socialisme marxista, en canvi fora del Principat sí que van abundar els militants que

originàriament havien militat en el socialisme marxista del PSOE, havien protagonitzat l'escissió comunista i després havien trencat amb la Internacional Comunista, per passar al Bloc Obrer i Camperol o, alternativament, a l'Esquerra Comunista.

Sens dubte, el més emblemàtic de tots ells fou Juan Andrade (Madrid, 1897-1981), una de les personalitats més íntegres del comunisme hispànic. Ja l'any 1916 militava al Grup d'Estudiants Socialistes i entre 1919 i 1920 va dirigir el periòdic de les joventuts socialistes Renovación. Entusiasta de la revolució soviètica d'octubre de 1917, fou un dels impulsors de la ruptura socialista que l'abril de 1920 va donar lloc al primer Partido Comunista Español, l'anomenat "partido de los cien niños", arran de l'extremada joventut de la majoria dels seus militants. En el nou partit fou membre del seu comitè executiu i passà a dirigir el seu òrgan de premsa El Comunista. Quan el setembre de 1921 es constituí el definitiu Partido Comunista de España, ocupà els mateixos càrrecs, tot dirigint el nou portaveu La Antorcha. Andrade, que ja en la seva joventut era conegut per la seva intransigència –algun historiador l'ha anomenat el "Robespierre" del PCE–, no va acceptar amb facilitat l'ascens de l'estalinisme tant a la URSS com en el si dels partits comunistes, i a partir de 1926 fou especialment crític amb aquells militants que, sota l'empara de la Dictadura de Primo de Rivera, maniobraven per controlar el Partit. En aquestes condicions fou expulsat del PCE l'any 1928.

Durant els anys inicials de la Segona República, a banda de portar a terme una important tasca editorial a Madrid –publicà

⁸ Com ja he assenyalat a la nota 7, Josep Coll fou un dels coautors de la biografia de Rovira.

algunes de les traduccions del rus al castellà que havia fet Nin a l'editorial Cénit i a les Ediciones Hoy- es destacà com un dels més actius partidaris de les posicions de Trotski, i quan es va constituir l'Esquerra Comunista d'Espanya dirigí la seva publicació teòrica Comunismo. El setembre de 1935, amb la constitució del POUM, formà part del comitè central del nou partit, del qual fou la personalitat més rellevant a Madrid, fins al punt que el gener de 1936, en nom del POUM firmà el pacte del Front Popular. Amb l'esclat de la guerra civil es traslladà a Barcelona, on s'integrà al comitè executiu i portà a terme una important tasca periodística, a *La Batalla* diari. Fou detingut després dels fets de maig de 1937 i en el procés d'octubre de 1938 fou condemnat a 15 anys de presó. Durant el llarg exili –patí presó durant l'ocupació alemanya de França- no va renunciar mai a les seves idees ni a les seves posicions.

Andrade, altrament, també va deixar una producció teòrica significativa, tot publicant, per exemple, *China contra el imperialismo* (1928) i *La burocracia reformista en el movimiento obrero* (1935)⁹. Mentre, ja després de la guerra, va deixar escrits alguns importants testimonis de la seva dilatada trajectòria política (Andrade, 1983; 1986).

A Madrid altres militants procedents de l'Esquerra Comunista també tenien procedència comunista. Era el cas, per exemple, d'Enrique Rodríguez Arroyo (Madrid, 1913-1990), que, procedent de les Joventuts Comunistes del PCE, es va afiliar a l'Esquerra Comunista l'any 1933 i primer a Madrid i durant la guerra a Barcelona fou un actiu militant, fins al punt que a la postguerra

tingué un paper clau en la reorganització del POUM a Barcelona i àdhuc de la UGT catalana, de la qual durant uns mesos en fou el seu secretari general.

Luis Portela (Madrid, 1901-Barcelona, 1983) va tenir una trajectòria inicial molt similar a la d'Andrade, fins al punt que el trobem també en l'escissió comunista d'abril de 1920 i el 1925, des de l'exili de París, era membre del comitè executiu del PCE. Amb l'adveniment de la República va esdevenir un dels dirigents de l'Agrupación Comunista Madrileña, dissident amb la direcció del PCE, i ja l'any 1932 va començar a militar en el Bloc Obrer i Camperol. Resident a Barcelona, la seva participació en els fets d'Octubre de 1934 li valgué una condemna a cadena perpètua. Ja en el POUM, en esclatar la guerra civil marxà a València, on fou el secretari de la Federació de Llevant del Partit i director del seu periòdic *El Comunista*, des d'on portà a terme una política molt moderada i discrepant amb la que mantenia la direcció del partit. Detingut durant la repressió contra el POUM, fou un dels dirigents que no s'exilià el 1939, tot i que fins el 1951 va haver de canviar de personalitat, i els anys 1944-1947 representà el partit a l'Aliança Nacional de Forces Democràtiques.

Segurament, un dels dirigents més voluptuosos del POUM fou el valencià Julià Gómez García-Ribera, més conegut com a "Gorkín", arran de la seva admiració per l'autor rus Màxim Gorki (Benifeiró de les Valls, 1901-París, 1987). Des del 1917, quan es va afiliar a les Joventuts Socialistes del PSOE, fins a la fi de la guerra va desenvolupar una activitat frenètica, que el va portar a ser un dels fundadors de la Federació Comunista

9 El primer el publicà a Madrid a Ediciones Oriente, i el segon les Ed. Gleba, també de Madrid.

del Llevant el 1921, a l'exili a París fins i tot abans de la Dictadura de Primo de Rivera, a viatjar a Moscou el 1925, a intervenir a diversos congressos internacionals a Viena (1926) i a Berlín (1929), per acabar militant en el Bloc Obrer i Camperol a l'inici de la República. Instal·lat a València, tingué una activa participació a la premsa del partit, formà part del seu comitè executiu i arran de la seva participació en els esdeveniments del 6 d'octubre de 1934 hagué d'exiliar-se de bell nou a París. Retornà a València uns mesos més tard i quan es constituí el POUM fou nomenat també membre del seu comitè executiu. Resident a Barcelona poc temps després d'iniciada la guerra representà el POUM en el Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya i esdevingué director de *La Batalla* diari. Com no podia ésser altrament, va patir la repressió contra el POUM i en el procés celebrat l'octubre de 1938 fou condemnat a quinze anys. Exiliat a Mèxic l'any 1940 col·laborà amb la policia mexicana per aclarir l'assassinat de Trotski. Però ben aviat es desvinculà del POUM i tornà a la seva inicial militància a les files socialistes.

Més enllà de la seva militància política Gorkin fou, a més, un prolífic escriptor, que va escriure des d'obres de teatre i novel·les, fins a llibres d'història passant per no pocs llibres on deixava constància de la seva militància política (Gorkin, 1941; 1975). Dirigents d'àmbit comarcal i/o regional que procedien del socialisme/comunisme en trobem pràcticament a tota la geografia de l'estat espanyol. En el cas d'Astúries, per exemple, cal esmentar Ignacio Iglesias (Mieres, 1912-París, 2005) que havia començat a militar en el PCE l'any 1930

i fou acusat de trotskista un any més tard. Iglesias fou un dels elements més actius de l'Esquerra Comunista a Astúries, fins al punt que durant la revolució d'octubre de 1934 fou membre del comitè de proveïments de Sama de Langreo. Fou un dels membres de l'EC que participà a la reunió constitutiva del POUM a Barcelona, el 29 de setembre de 1935. Col·laborador a la premsa del partit, durant la guerra es traslladà a Barcelona, on col·laborà a *La Batalla* i després dels fets de maig de 1937 formà part del comitè executiu clandestí del POUM. A l'exili francès fou detingut l'any 1941 i acabà la guerra mundial en el camp d'extermini de Dachau. Per bé que més tard es desvinculà del POUM, els darrers anys de la seva vida portà a terme una important tasca de reivindicació històrica de la memòria del POUM, com posa de manifest la seva extensa producció literària (Iglesias, 1974; 2003; 2009).

Emilio García García (Gijón, 1894-Oviedo, 1936) també tingué una militància molt primerenca en el PCE de Gijón, tot i que també milità en el Sindicat de la Construcció de la CNT. Membre de l'Esquerra Comunista, jugà un paper important en la defensa de l'Aliança Obrera asturiana, que aconseguí la participació de la CNT, en contra del parer de la FAI. Membre del POUM, formà part de la milícia obrera que els primers mesos de la guerra va intentar la presa d'Oviedo, on morí al front d'una companyia comandada per ell mateix¹⁰.

Un altre militant asturià del POUM, que

¹⁰ Una interessant biografia sobre Emilio García García ha estat escrita per Boni Ortiz, membre del "Colectivo Emilio García de la Fundación Andreu Nin".

havia passat també pel comunisme, fou Manuel Grossi (Oviedo, 1905-Brignoles, França, 1989), que s'afilià el 1929 al PCE, per abandonar-lo poc després i el 1932 milità al Bloc Obrer i Camperol. Miner i membre del Sindicat Miner Asturià, des d'aquesta militància tingué una destacada participació en la revolució d'Octubre de 1934, que li valgué una condemna a mort i que explicà en el seu llibre *La insurrección de Asturias. Quince días de revolución socialista* (Grossi, 1935). Amb l'esclat de la guerra civil, des de Barcelona organitzà, juntament amb Jordi Arquer, el primer grup de milicians del POUM que va anar a combatre al front d'Aragó. S'exilià el 1939 a França, on reprengué la feina de miner i mai no abandonà les seves idees polítiques¹¹.

A Madrid, a més dels militants esmentats, cal assenyalar els germans Fernández Granell, l'Eugenio, en Mario i en Julio, tots tres d'origen gallec. El més emblemàtic de tots fou l'Eugenio (La Corunya, 1912-Madrid, 2001), que havia arribat a Madrid a finals dels anys 20 per anar a estudiar al Conservatori de Música. Militant de primera hora de l'Esquerra Comunista, i després del POUM, durant la guerra civil va dirigir El Combatiente Rojo i va publicar el fulletó El ejército y la revolución. Durant l'exili es convertí en un dels més reconeguts pintors surrealistes espanyols. Mario (La Corunya, 1914-Vigo, 1991) i Julio havien estat expulsats de les Joventuts Comunistes el 1933, moment a partir del qual passaren a militar a les files de l'Esquerra Comunista i després del POUM. Mario –que també

es convertí en un reconegut pintor a l'exili– fou detingut a Galícia a l'inici de la guerra, condemnat a mort i més tard indultat. Mentre Julio, que havia participat a l'assalt de les casernes madrilenyes durant les jornades de juliol de 1936, va anar a combatre al front de Sigüenza, fins que fou detingut per l'exèrcit franquista¹².

D'Extremadura, i més en concret del poble de Llerena, fou Luis Rastrollo (Fuente del Arco, 1908-Santiago de Compostela, 1936), que militant des de l'inici de la República a l'Esquerra Comunista, va aconseguir organitzar la pagesia de la població extremenya, va tenir un important paper en la direcció del partit –formava part dels seus òrgans directius i escrivia en la premsa– i, ja en el POUM, l'any 1935 marxà a Galícia per reorganitzar el partit. Advocat de professió, a Santiago de Compostela fou secretari del POUM gallec i dirigent de la FETE-UGT local –el sindicat d'ensenyants–, i allà l'atrapà la insurrecció militar. Fou assessor del Comitè de Front Popular que es constituí els primers dies de la insurrecció, però després de la victòria dels militars, fou detingut, jutjat i afusellat el desembre de 1936¹³.

De fet, foren nombrosos els militants i dirigents del POUM que moriren afusellats pels militars, en iniciar-se la guerra. A Galícia mateix els primers mesos de la guerra foren assassinats, alguns sense judici, Xió Carré, secretari de la FETE-UGT de La Corunya,

11 Sobre l'experiència militar de Grossi al front d'Aragó va deixar uns escrits, recentment publicats, a Trallero, 2009.

12 Sobre els germans Granell, i sobretot sobre Eugenio, vegeu Fundació Eugenio Granell, 2007.

13 Sobre el POUM gallec i el paper que hi va desenvolupar Luis Rastrollo, vegeu Pereira, 2007. En relació al paper desenvolupat per Rastrollo a Extremadura i sobretot al nucli de Llerena, vegeu Hinojosa Duran, 2000.

Manuel Fernández Sendón, pilot de la marina mercant i alcalde de Santa Eugenia de Riveira, José Ramos, a Lugo, etc. (Pereira, 2007). A Llerena, moriren assassinats diversos militants, com Romualdo Fuentes Campos, un camperol que havia participat en les vagues camperoles d'Extremadura durant la República, Félix Galán (Llerena, 1914-1936), un dels dirigents més combatius de la població, i José Martín Rafael (Llerena, 1909-1936), que fou president de la Federació Local de Sindicats Obrers de Llerena, entre altres.

A Santander el cas més significatiu fou el d'Eusebio Cortezón (Peñacastillo, 1894-Santander, 1938), un vell militant que l'any 1920 havia estat fundador del Partit Comunista a Bilbao, on aleshores residia, fins que es traslladà a viure a Santander on treballà com a obrer del petroli a Astillero. Fou fundador i organitzador de l'Esquerra Comunista i secretari general de la Federació Nacional d'Obrers del Petroli. Ja en el POUM, durant la guerra civil fou conseller de l'Ajuntament d'Astillero i dirigí la incautació de l'empresa CAMPSA. Amb la presa de Santander, fou detingut, jutjat per un consell de guerra i condemnat a mort. A desgrat de que en una revisió de causa li fou commutada la pena, poc temps després fou afusellat.

A Pamplona, un vell ferroviari, Felipe Alutiz, Secretari de la secció pamplonesa del Sindicat Nacional Ferroviari i secretari de l'Esquerra Comunista de Pamplona, havia assistit a la reunió fundacional del POUM el setembre de 1935 i havia estat designat membre del Comitè Central del partit. Morí afusellat a Pamplona, a l'inici de la

guerra, el juliol de 1936. Així mateix moriren assassinats per la repressió que desfermà el general Queipo de Llano a Sevilla, a començaments de la guerra, Emiliano Díaz, que havia estat membre del Partit Comunista de Sevilla des de la seva fundació, durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera fou secretari de la secció de Sevilla del PCE i posteriorment fou membre de l'Esquerra Comunista i Secretari Provincial del POUM de Sevilla; Luís Fernández; i Agustín Herrera, que havia estat un dels membres més actius de l'Esquerra Comunista i del POUM de Sevilla. O els militants de Soria Silverio Lumbreras i Alfonso Morales.

Cas apart mereix el País Basc, on van sobresortir els germans José Luís i José María Arenillas Ojinaga. José Luís (Bilbao, 1904-1937) era metge i exercia la seva professió en una confraria de pescadors de Bilbao. Militant de l'Esquerra Comunista des de 1932 ben aviat es va destacar com a teòric i va col·laborar a les publicacions de la organització i més tard del POUM sobre un tema tant candent com era la qüestió nacional basca, on sempre va plantejar les seves opcions des d'un punt de vista marxista¹⁴. En esclatar la guerra va organitzar la primera columna de milicians que va sortir des de Bilbao en direcció a Guipúscoa. En constituir-se el primer Govern Basc fou nomenat cap de Sanitat de l'Exèrcit d'Euskadi i a l'ensens Inspector de Sanitat Militar de l'Exèrcit del Nord. Fou detingut a Santoña, Santander, per l'exèrcit franquista, l'agost de 1937 i després d'un consell de guerra que el condemnà a mort, fou afusellat

¹⁴ Els seus articles, juntament amb els deu seu germà, foren recollits a Arenillas i Arenillas, 1981.

a Bilbao el desembre de 1937.

José María (Bilbao, 1906-Astúries, 1937), era un representant de comerç que posseïa uns bons coneixements d'economia. També va col·laborar a les publicacions de l'Esquerra Comunista i del POUM. En esclatar la guerra esdevingué Director General de Comerç en el Nord i secretari de la Junta de Defensa de Biscaia, fins a la formació del Govern Basc. El gener de 1937 va residir un temps a Barcelona, fins que es traslladà a Astúries, on, segons totes les evidències, fou assassinat pels estalinistes l'octubre de 1937, poc després de l'entrada de l'exèrcit franquista a Gijón.

Finalment, voldria parlar d'un altre militant basc, prou representatiu, com era Gregorio Ibarondo, conegut amb el sobrenom de Máximo Carnicero (Bilbao, 1897-Perpinyà, 1971), un obrer de la construcció que havia estat fundador del PCE a Bilbao, l'any 1920, i que va esdevenir un autèntic home d'acció. Després d'uns anys d'exili a la URSS i a Bèlgica, durant la República milità a l'Esquerra Comunista i al POUM. Amb la guerra, arribat a Barcelona, fou membre de les patrulles de control i després dels fets de maig de 1937 s'encarregà de la protecció del comitè executiu i de Nin.

Joves i sense militància prèvia

No tots els militants que van anar a parar al BOC, a l'Esquerra Comunista o al POUM havien tingut, però, militància anterior. En uns casos, segurament, perquè eren massa joves per tenir-la. Cal tenir present que als anys trenta, i abans, la militància política o sindical sovint s'iniciava als quinze o setze. Aquest fet s'explica en bona mesura perquè

la incorporació al món laboral també es realitzava molt aviat, als catorze anys i fins i tot molt abans. La consciència d'explotació entre joves obrers podia donar-se, doncs, molt aviat. Molts dels joves del BOC i del POUM s'havien iniciat a la vida política justament a aquesta edat i en proclamar-se la República eren joves adolescents que contemplaven la nova etapa històrica amb unes expectatives envejables. Cal tenir en compte, a més, que l'any 1931 se sortia d'un període de dictadura, que havia estat prou llarga com perquè molts joves no haguessin tingut la possibilitat de militar abans. Altrament, i per acabar, caldria tenir present també que segurament molts no havien trobat la oportunitat de militar abans, en les millors condicions. El fet és que trobem un conjunt de professionals militant en el POUM sense que consti que abans haguessin militat en algun altre lloc.

En el primer Comitè Executiu del POUM,

Figura 6: Narcís Molins i Fàbrega.

per exemple, hi havia un militant de la talla de Narcís Molins i Fàbrega (Tortellà, 1901-Cuatlla, Mèxic, 1962), un periodista intrèpid conegut ja des del període final de la Dictadura, que va ser redactor de *La Nau*, *L'Opinió* i *La Humanitat*, fins i tot quan aquest darrer diari fou el portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya. Dirigent de l'Esquerra Comunista –després d'un breu període de militància dins del BOC–, Molins es va encarregar de treure, pràcticament en solitari, l'endemà de la revolta del 6 d'octubre de 1934, el primer número de *La Humanitat*. I poc després escrivia UHP. *La revolució proletària d'Astúries* (Molins i Fàbrega, 1935). Va tenir un paper important en les converses que van menar a la creació del POUM i dins del nou partit va ser membre del comitè executiu. Durant la guerra fou redactor en cap de *La Batalla*, va participar en les converses que tingueren lloc a París amb el nacionalistes marroquins, després dels fets de maig de 1937 formà part del comitè executiu clandestí i, a les darreries de l'any 1937, es traslladà a París per organitzar la campanya internacional en defensa del POUM.

També al primer Comitè Executiu del POUM hi havia Enric Adroher Pascual, més conegut com a "Gironella" (Girona, 1908-Barcelona, 1987), un jove mestre gironí, que havia tingut una esporàdica presència a la FAI, i que, estudiant pedagogia a Madrid, va desenvolupar un important paper en el moviment estudiantil dels anys finals de la Dictadura. Va participar més tard en l'aixecament de Jaca i sempre va tenir papers dirigents tant en el BOC com en el POUM. L'any 1934 fou un dels organitzadors de la Federació Catalana de Treballadors de l'Ensenyament. I en esclatar la guerra

organitzà l'escola d'aviació, la caserna Lenin i l'hotel Falcón, va representar el POUM al Comitè Central de Milícies Antifeixistes, fou comissari general de Transports de Catalunya i membre del Comissariat de Guerra de Catalunya. Posteriorment, amb la repressió contra el POUM fou detingut i condemnat a quinze anys en el procés contra la direcció del partit d'octubre de 1938¹⁵.

No fou –a banda de Maurin i de Nin– l'únic mestre dins del POUM. Ja he esmentat que la carrera de magisteri era contemplada per molts militants d'esquerra com una militància alliberadora. I això explica que a les files del POUM n'hi trobem molts més. Com fou el cas de tres mestres que, en circumstàncies similars, van morir assassinats pels stalinistes durant la guerra civil. Fou el cas de Joan Hervàs Soler i de Jaume Trepà Solà, ambdós dirigents del Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament durant la República i del Consell de l'Escola Nova Unificada en esclatar la guerra. Hervàs havia estat també comissari de l'Escola de Transmissions de la Generalitat de Catalunya. Foren assassinats al front d'Osca, el març de 1938, pels comunistes, juntament amb el militant de la CNT Jose Meca, en plena repressió contra el POUM. Fou també el cas del mestre lleidatà Pau Xuriguera Parramona (Térmens, 1913-Front de l'Ebre, 1938), que havia tingut un important paper en la vida cultural lleidatana a l'inici de la República i també va militar en la Federació de Treballadors de l'Ensenyament. Durant la guerra va viure pràcticament al front, fins que a finals de setembre de 1938, denunciat per la seva militància política,

¹⁵ Després de la guerra, Gironella va tenir una destacada participació en moviments europeistes, com va destacar De Puig, 2003.

morí assassinat pels comunistes. Un altre mestre lleidatà fou Frederic Godàs Vila (Lleida, 1910-Barcelona, 1997) que també el trobem a l'Ateneu Popular Lleidatà, a la Federació de Treballadors de l'Ensenyament i durant la guerra al CENU. En el seu cas, però, va sobreviure a la guerra, i l'any 1985 va poder ser nomenat president de la Societat d'història de l'educació dels Països Catalans.

També fou mestre d'escola Josep Pallach i Carolà (Figueres, 1920-Barcelona, 1977), que va començar a militar amb catorze anys al BOC i l'any 1936 esdevingué secretari de les joventuts del POUM a la capital de l'Alt Empordà. Pallach tingué una destacada participació en l'àmbit comarcal durant la guerra, quan formà part del comitè local de Cultura i Art i s'encarregà de salvar el patrimoni cultural i artístic de la comarca. Però hagué d'amagar-se quan es produí la repressió contra el POUM. Després, a l'exili, va formar part de la resistència contra els alemanys juntament amb Rovira i amb aquest s'implicà en la constitució del Moviment Socialista de Catalunya¹⁶.

Pel que fa a les joventuts del POUM, la Joventut Comunista Ibèrica, foren nombrosos els joves que hi van destacar, des del que fou el primer secretari general, Germinal Vidal Lafarga (Barcelona, 1915-1936), un treballador portuari que morí en els combats del 19 de juliol a la plaça Universitat, passant per dos dels seus dirigents que van morir al front d'Aragó, als combats de les primeres setmanes -Miquel Pedrola i Andreu Sabadell-, o Carmel Rosa "Roc" (Barcelona, 1912-Banyuls de la Merenda, 2007), que

Figura 7: Germinal Vidal Lafarga.

començà a militar al BOC a les darreries de l'any 1930 i sempre va formar part del comitè executiu de les joventuts, tant al BOC com al POUM¹⁷. Pere Pagès i Elies "Víctor Alba" (Barcelona, 1916-Sitges, 2003) va començar a treballar molt jove com a periodista i durant la guerra civil fou redactor de *La Batalla*, fins que durant la repressió posterior a maig de 1937 s'enllistà a l'exèrcit i caigué presoner a Alacant a la fi de la guerra. Als anys 70 i 80 – abans havia estat ja professor a Universitats americanes- va portar a terme una important tasca literària destinada a recuperar la història del POUM¹⁸.

També hi trobaríem homes d'acció, entre

¹⁷ Carmel Rosa ha deixat també escrites memòries, a Rosa, 2008. Juntament amb la seva companya Adroher, 2001.

¹⁸ Foren nombrosos els llibres que Víctor Alba va publicar sobre el POUM, Joaquim Maurín, el BOC, Andreu Nin, etc. Però els que van tenir més impacte foren els primers. Vegeu Alba, 1974-1975.

¹⁶ Vegeu les biografies sobre Pallach de Rubiol, 1995; i de Meroño, 1997.

altres un jove Albert Masó March (Barcelona, 1918-París, 2001), que va formar part dels “gabocs”, els grups d’acció del BOC i del POUM, va participar en la revolta del 6 d’Octubre de 1934, en els combats del 19 de juliol de 1936 i en la primera columna que va anar a combatre al front d’Aragó¹⁹. O un Ramon Fernández Jurado (Almeria, 1914-Barcelona, 1984), que ben aviat es convertí –com molts altres revolucionaris del moment- en un destacat esperantista i també poeta i escriptor¹⁹. Va sobresortir, especialment, Wilebaldo Solano Alonso (Burgos, 1916-Barcelona, 2010), que a partir de la guerra fou secretari general de la Joventuts del POUM i després, a l’exili, esdevingué, a partir de 1947, el segon secretari general del partit, després de Maurín. Solano encarna, més cap altra militant, la llarga lluita pel reconeixement històric, polític i ètic del POUM²⁰.

La llista de militants destacats seria inacabable. A nivell professional van destacar metges, com Tomàs Tussó Temprado (Sariñena, 1892-Mèxic, 1974) un militant de llarga trajectòria, que ja trobem practicant la medicina prop de les classes populars i militant prop de la CNT els anys anteriors a la Dictadura de Primo de Rivera i que durant la guerra civil fou regidor de l’Ajuntament de Barcelona. O Francesc Tosquelles i Llauredó (Reus, 1912-Granges-sur-Loire, França, 1994),

estudiant de medicina durant la Dictadura de Primo de Rivera, que esdevingué director dels serveis psiquiàtrics de l’Exèrcit de la República i, a l’exili es convertí en una destacada eminència de la psiquiatria internacional. Advocats com el manresà Arcadi Sala Planell, que milità a l’Esquerra Comunista i durant la guerra actuà com a jutge del Jutjat Popular nº 3 de Barcelona, o l’Enric Panadés Casanova (Barcelona, 1917-1990) que després d’èsser un dels fundadors de l’Associació d’Estudiants Revolucionaris durant la República, iniciada la guerra civil fou redactor de *La Batalla* i en plena repressió contra el POUM treballà al Tribunal Suprem on intentà ajudar companys seus represaliats pels comunistes.

Procedents de l’Esquerra Comunista trobem a Francesc de Cabo Vives (Buenos Aires, 1910-Barcelona, 1997), un empleat de comerç format políticament a l’Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona, que va tenir un important paper en la unificació del seu partit amb el BOC, o el radiotelegrafista Amadeu Robles Beltran (Barcelona, 1909-Suresnes, França, 2002) que va posar en funcionament l’emissora de Ràdio POUM i després de fugar-se de la presó, en plena repressió contra el partit, fou el que posà en funcionament la campanya “Govern Negrín, on és en Nin?”.

Josep Rebull Cabré (Tivissa 1906-Banyuls de la Marenda, 1999), era germà de “David Rey” i fou també un expert industrial i periodista. Militant del BOC de primera hora, i després del POUM, durant la guerra civil fou administrador de *La Batalla* i com a responsable de la cèl·lula 72 del POUM barceloní es va destacar per l’actitud crítica

¹⁹ Va deixar escrites les seves experiències militants a Fernández Jurado, 1987.

²⁰ Fins a la seva mort, Solano fou President de la Fundació Andreu Nin. Als anys 90 col·laborà estretament en la recuperació de la memòria històrica del POUM, en el documental d’investigació de Genovés, 1992 i en el film del cineasta britànic Ken Loach *Terra i Llibertat* (1995). Ell mateix va publicar alguns llibres, com Solano, 1999, 2006.

que va mantenir en relació a la política oficial que va seguir la direcció del partit, des de l'inici de la guerra civil i durant els fets de maig de 1937. Fou el representant més rellevant de la tendència esquerrana del POUM.

També inicià les seves preocupacions socials al POUM un joveníssim Vicenç Ferrer Moncho (Barcelona, 1920-Anantapur, Índia, 2009), que amb setze anys marxà al front amb el carnet del POUM –admirat, com ha confessat ell mateix, pel pensament alliberador de Maurín i Nin- i anys més tard creà una de les Fundacions de cooperació social i econòmica més actives de la Índia.

Dones i militants

Fins ara he centrat la nòmina de militants del POUM en els membres masculins. Però cal tenir present l'important avenç que es va experimentar durant els anys de la República i sobretot durant la guerra civil en la militància femenina. És veritat que ja durant els primers anys republicans les dones havien aconseguit importants conquestes polítiques, com la universalització del dret de sufragi, i havien iniciat també una militància política de manera independent a la dels homes. Però, de fet, no fou fins a la guerra que es van trencar importants motllos que sovint supeditaven les dones a la militància masculina. La ruptura dels esquemes tradicionals pels quals es regia la societat, provocada per l'esclat de la guerra, el nou protagonisme que van assolir les dones a la rereguarda, la pròpia incorporació de nombroses dones al front de guerra, tot plegat va implicar una autèntica revolució, que va portar les dones a constituir organismes propis diferenciats dels que

tenien els homes i fins i tot a disposar de publicacions pròpies.

El POUM no fou una excepció i ben aviat

Figura 8: Emma Roca, miliciana del POUM.

va posar en funcionament un Secretariat Femení i va publicar un òrgan de premsa – Emancipación- que va servir per organitzar les dones del POUM i atorgar-les-hi un portaveu independent on poder exposar les seves opinions i les seves reivindicacions. Era clar que, al costat dels militants masculins, les dones del POUM estaven desenvolupant un significatiu paper.

No m'estendré en el tema, que disposa d'un tractament més ampli en aquest mateix número d'Ebre 38. Només vull destacar ací la diversitat de dones militants que van anar a parar al partit. A banda de les que assenyala Isabella Lorusso en el seu article

—des de Mª Teresa García Banús, fins a Pilar Santiago, passant per Teresa Carbó o Antònia Adroher-, voldria esmentar Carlota Durany Vives (Barcelona, 1900-Buenos Aires, 1945), que fou la secretària de Nin l'any 1930 i jugà un important paper, tant durant la República com a la guerra, en l'acolliment i ajut als companys perseguits. Isabel Peiró Polo (Sant Gregori, Gironès, 1909) era una obrera tèxtil que durant la guerra civil fou nomenada directora de la presó de dones de Barcelona, càrrec que va ocupar fins el maig de 1937, quan fou destituïda i empresonada a una txeca. Pilar Romeu (Barcelona, 1919-2004) durant els anys de la República havia començat a treballar com a secretària els estudis barcelonins de la Metro Goldwyn Mayer, però en esclatar la

guerra, militant ja en el POUM, va treballar d'infermera i va col·laborar estretament amb l'advocat Revilla, el defensor dels dirigents del POUM en el judici d'octubre de 1938. Emma Roca (Madrid, 1919-2004) era una militant del POUM madrileny, procedent de l'Esquerra Comunista, que va participar en la columna de milicians, comandada per Mika Etchebehere, i que va combatre al front de Sigüenza.

En fi, homes i dones de professions i procedències diverses, però, com dèiem al començament, units per un objectiu comú: la necessitat de transformar de manera radical una societat, obsoleta, arcaica i profundament injusta.

BIBLIOGRAFIA

- ADROHER, A. (2001): *La llavor dels somnis*. Girona: CGC.
- ALBA, V. (1974-1975): *El marxisme a Catalunya, 1919-1939*. Barcelona: Ed. Pòrtic, IV vols.
- ALBA, V. [i altres] (1998): *Andreu Nin i el socialisme*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- ANDRADE, J. (1983): *Recuerdos personales*, Barcelona: Ed. Serbal.
- ANDRADE, J. (1986): *Notas sobre la guerra civil: actuación del POUM*. Madrid: Ediciones Libertarias.
- ARENILLAS, J. L. i ARENILLAS, J. M. (1981): *Sobre la cuestión nacional en Euskadi*. Edició a càrrec de Pelai Pagès. Barcelona: Ed. Fontamara.
- ARQUER, J. (1934): *Los comunistas ante el problema de las nacionalidades ibéricas*. Barcelona: Panoramas contemporàneos.
- ARQUER, J. (1937): *Las interpretaciones del marxismo*. Barcelona: Editorial Marxista.
- BONAMUSA, F. (1974): *El Bloc Obrer i Camperol. Els primers anys*. Barcelona: Ed. Curial.
- BONAMUSA, F. (1977): *Andreu Nin y la crisis del movimiento comunista*. Barcelona: Ed. Anagrama.
- BONSOM, A. (1995): *Joaquín Maurín: 1896-1973: el impulso moral de hacer política*. Huesca:

Diputación de Huesca. Instituto de Estudios Altoaragoneses.

BUESO, A. (1976): *Recuerdos de un cenetista*. Esplugues de Llobregat: Ariel.

CAMPRUBÍ, X. (2004): "Albert Masó: el llarg camí cap al socialisme", Avui, 9 de setembre.

COLL, J. i PANÉ, J. (1978): *Josep Rovira. Una vida al servei de Catalunya i el socialismo*. Barcelona: Ed. Ariel.

DE PUIG, L. (2003): *Gironella, la izquierda europeísta*. Madrid: Cuadernos de la Fundación Españoles en el Mundo.

DURGAN, Andrew (1996): *BOC 1930-1936. El Bloque Obrero y Campesino*. Barcelona: Ed. Laertes.

FERNANDEZ JURADO, R. (1987): *Memòries d'un militant obrer: 1930-1942*. Barcelona: Ed. Hacer.

FUNDACIÓ EUGENIO GRANELL (2007): *Eugenio Granell, militant del POUM*. Santiago de Compostela: Fundació Eugenio Granell.

GENOVÈS, D. (1992): *Operació Nikolai*. Barcelona: Televisió de Catalunya

GORKIN, J. (1941): *Caníbales políticos: Hitler y Stalin en España*. México: Quetzal.

GORKIN, J. (1975): *El revolucionario profesional: testimonio de un hombre de acción*. Barcelona: Aymá.

GROSSI, M. (1935): *La insurrección de Asturias. Quince días de revolución socialista*. Barcelona: Ed. La Batalla.

HINOJOSA DURÁN, J. (2000): "Un episodio original en el movimiento obrero extremeño: el núcleo trotskista de Llerena durante la IIª República", a Actas de la 1ª Jornada de Historia de Llerena. Mérida: Junta de Extremadura.

IGLESIAS, I. (1974): *Un episodio de la revolución española: el proceso contra el POUM*. París: Ruedo Ibérico;

IGLESIAS, I. (2003): *Experiencias de la revolución: el POUM, Trotski y la intervención soviética*. Barcelona: Laertes.

IGLESIAS, I. (2009): *Escritos del exilio*. Màlaga: Sepha.

LENIN, STALIN I BUKHARIN (1930): *El comunisme i la qüestió nacional i colonial*. Traducció, introducció i notes de Jordi Arquer, Barcelona: Arc de Barà.

MAURÍN, J. (1930): *Los hombres de la Dictadura. Sánchez Guerra, Cambó, Iglesias, Largo Caballero, Lerroux, Melquíades Álvarez*. Madrid: Ed. Cénit.

MAURÍN, J. (1932): *La revolución española. De la monarquía absoluta a la revolución socialista*. Madrid: Cénit.

MAURÍN, J. (1935): *Hacia la segunda revolución. El fracaso de la República y la insurrección de octubre*. Barcelona: Gráficas Alpha.

MEROÑO, P. (1997): *Josep Pallach, 1920-1977: Història d'un líder*. Barcelona: Edicions 62.

- MOLINS I FÀBREGA, N. (1935): *U.H.P. La revolució Proletària d'Astúries*. Barcelona: Ed. Atena. NIN, A. (1930): *Les dictadures dels nostres dies*, Barcelona: Llibreria Catalònia.
- NIN, A. (1932): *Las Organizaciones Obreras Internacionales*, Madrid: Ed. Dédalo.
- NIN, A. (1933): *La huelga general de enero y sus enseñanzas*, Madrid 1933.
- NIN, A. (1934): *Reacción y Revolución en España*. Barcelona: Ediciones Nuevo Surco.
- NIN, A. (1935): *Els moviments d'emancipació nacional*. Barcelona: Edicions Proa.
- PAGÈS, Pelai (1977): *El movimiento comunista en España (1930-1935)*. Barcelona: Ed. Península.
- PAGÈS, P. (1982a) : «Andreu Nin al Moscou de Stalin. Correspondència Nin-Maurin (I)», L'Avenç , juny.
- PAGÈS, P. (1982b): "L'obsessió de Nin : marxar de Rússia. Correspondència Nin-Maurin (i II)", L'Avenç, juliol-agost.
- PAGÈS, P. (2009): *Andreu Nin. Una vida al servei de la classe obrera*. Barcelona: Ed. Laertes.
- PLANES, J. (1976): "Fundador i dirigent del POUM. Pere Bonet vol tornar de l'exili si...", Canigó, 20 de març.
- PEREIRA, D. (2007): "Los heterodoxos del comunismo gallego (1931-1936)", a FUNDACIÓN EUGENIO GRANELL (2007): Eugenio Granell, militante del POUM. Santiago de Compostela: Fundación Eugenio Granell, pp. 54-69.
- RIOTTOT, Y. (1997): *Joaquín Maurín : de l'anarcho-sindicalisme au communisme, 1919-1936*. París: Ed. Harmattan.
- ROSA, Carmel "Roc" (2008): *Quan Catalunya era revolucionària (i feia la guerra)*. Girona: CGC.
- ROURERA, L. (1992): *Joaquín Maurín y su tiempo: vida y obra de un luchador*. Barcelona: Claret.
- RUBIOL, G. (1995): *Josep Pallach i el reagrupament*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SOLANO, W. (1999): *El POUM en la Historia. Andreu Nin y la revolución española*. Madrid: Los libros de la catarata.
- SOLANO, W. (2006): *Biografía breve de Andreu Nin*. Málaga: Ed. Sepha.
- TRALLERO, S. (ed. coord) (2009): *Cartas de Grossí*. Sariñena: Sariñena editorial.